

04ΕΑ10 _ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ 4

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Διδακτική ομάδα:

Στυλιανή Λεφάκη, Κωνσταντίνος Ιωαννίδης, Δημήτρης Θωμόπουλος,
Δήμητρα Φύγκα, Αγγελική Χατζηδημητρίου

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2023

04EA10 _ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ 4: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Διδακτική ομάδα:

**Στυλιανή Λεφάκη, Κωνσταντίνος Ιωαννίδης, Δημήτρης Θωμόπουλος,
Δήμητρα Φύγκα, Αγγελική Χατζηδημητρίου**

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2023

Περιεχόμενο μαθήματος:

Το μάθημα δίνει έμφαση στο σύνολο των παραμέτρων που συγκροτούν το αρχιτεκτονικό έργο και στο σύνολο των εργαλείων και τεχνικών που χρησιμοποιούνται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, από την ανάλυση του τόπου και του προγράμματος, τη διερεύνηση της κεντρικής ιδέας, την επεξεργασία του θέματος, μέχρι την τελική παρουσίαση και κριτική υποστήριξη του θέματος από τους φοιτητές.

Το συνθετικό θέμα αφορά τον σχεδιασμό ενός **Κέντρου για την Τέχνη και το Περιβάλλον στο Φράγμα της Θέρμης**. Πρόκειται για ένα μικρής κλίμακας σύνολο κτιριακών εγκαταστάσεων, πολλαπλών δραστηριοτήτων σε ένα τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Το σύνολο αυτό θα περιλαμβάνει χώρους διαμονής, εστίασης, εργασίας, εκπαίδευσης, τόπους για δρώμενα, χώρους στάσης, ανάπαυσης και απόλαυσης του τοπίου και διαδρομές περιπάτου για πεζούς και ποδήλατα. Το θέμα στοχεύει στη διερεύνηση τρόπων σύνδεσης των εγκαταστάσεων αυτών με τον περιβάλλοντα χώρο και το υγρό στοιχείο

Το μάθημα εστιάζει στη διαμόρφωση του concept και της κεντρικής ιδέας, όπως θα προκύψει από την ανάλυση του φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου, και τη συνδυαστική μελέτη του συνόλου των κριτηρίων που το μεταβάλλουν. Διερευνά τη σύνδεση των ήπιων κτιριακών επεμβάσεων με το περιβάλλον τοπίο σε μια σχέση συμβιωτική, δίνοντας έμφαση στο ζήτημα της ένταξης και της συνέχειας. Πραγματεύεται ζητήματα χώρου και ζητήματα μορφής σε αλληλοσυσχέτιση (το όριο και οι μετασχηματισμοί του, η δομή, η γεωμετρικότητα, η μετάβαση και η κίνηση, η υλικότητα, το φυσικό φως, το φυσικό περιβάλλον και οι παράγοντες που το επηρεάζουν, όπως το κλίμα, τα φυσικά φαινόμενα, η εντοπιότητα κ.α.).

Επιδίωξη του μαθήματος είναι η συγκρότηση πρωτότυπων προτάσεων με αφηγηματική συνοχή, στις οποίες περιβάλλον, δεδομένα, πρόγραμμα και άνθρωπος συμπλέκονται αρμονικά. Στόχος είναι η εξοικείωση των φοιτητών με τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, η κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών ένταξης ενός συνόλου κτιρίων στο φυσικό περιβάλλον καθώς και η κριτική διερεύνηση συνθετικών και κτιριολογικών αρχών. Παράλληλα, το μάθημα στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των φοιτητών σχετικά με την ιδιαιτερότητα του ελληνικού υπαίθριου περιαστικού τοπίου και την ποιότητα του μεσογειακού φωτός, μέσα από την εξοικείωση με τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό και τη λειτουργική οργάνωση κτιριακών εγκαταστάσεων μεσαίας πολυπλοκότητας. Ως πεδίο πειραματισμού των παραπάνω

ζητημάτων, διερευνώνται θέματα συλλογικής κατοίκησης στη φύση, (όπως για παράδειγμα καταφύγια), ερευνητικά κέντρα σε ευαίσθητα περιβάλλοντα (παραποτάμιες ή ορεινές περιοχές), και κτίρια τεκμηρίωσης /υποδοχής επισκεπτών σε ιδιαίτερα τοπία.

Το μάθημα έχει τη μορφή studio σε συνδυασμό με προγραμματισμένες διαλέξεις. Η επεξεργασία του θέματος -σε κλίμακες σχεδιασμού από 1:1000 έως 1:100- θα γίνει από ομάδες φοιτητών, με χρήση πολλαπλών συνθετικών εργαλείων, κυρίως όμως με έμφαση στη μακέτα εργασίας από το concept έως την τελική παρουσίαση του θέματος. *[Στα διαδικτυακά μαθήματα θα δοθεί βαρύτητα στην από κοινού συμμετοχή όλων των ομάδων στη συζήτηση (διόρθωση) που λαμβάνει χώρα με αφορμή τις σχεδιαστικές προτάσεις της κάθε μίας].*

Λέξεις-κλειδιά:

Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός, Ένταξη, Εναρμόνιση, Φύση, Δημέρευση, Όριο, Υπαίθριοι και Ημιυπαίθριοι Χώροι, Φυσικό και Ανθρωπογενές Τοπίο, Εμπειρία, Βίωμα, Πολυαισθητηριακότητα

Περιοχή Μελέτης:

Η κατασκευή φραγμάτων για τον Δήμο Θέρμης αποτελεί μέρος μιας δέσμης μέτρων για την προστασία και ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος. Στην περιοχή του Δήμου έχουν κατασκευασθεί μικρά φράγματα με κύριο σκοπό τον τεχνητό εμπλουτισμό του υπόγειου υδροφορέα. Το πρώτο από αυτά άρχισε να κατασκευάζεται στο χείμαρρο Βαθύλακο το 1993, με εμβαδόν λεκάνης κατάκλισης 28 στρέμματα. Το δεύτερο κατασκευάσθηκε σε κοντινή περιοχή (φράγμα Τριαδίου) με εμβαδόν λεκάνης κατάκλισης 18 στρέμματα. Το τρίτο φράγμα κατασκευάσθηκε στην περιοχή Βασιλικών με εμβαδόν λεκάνης κατάκλισης 15 στρέμματα.

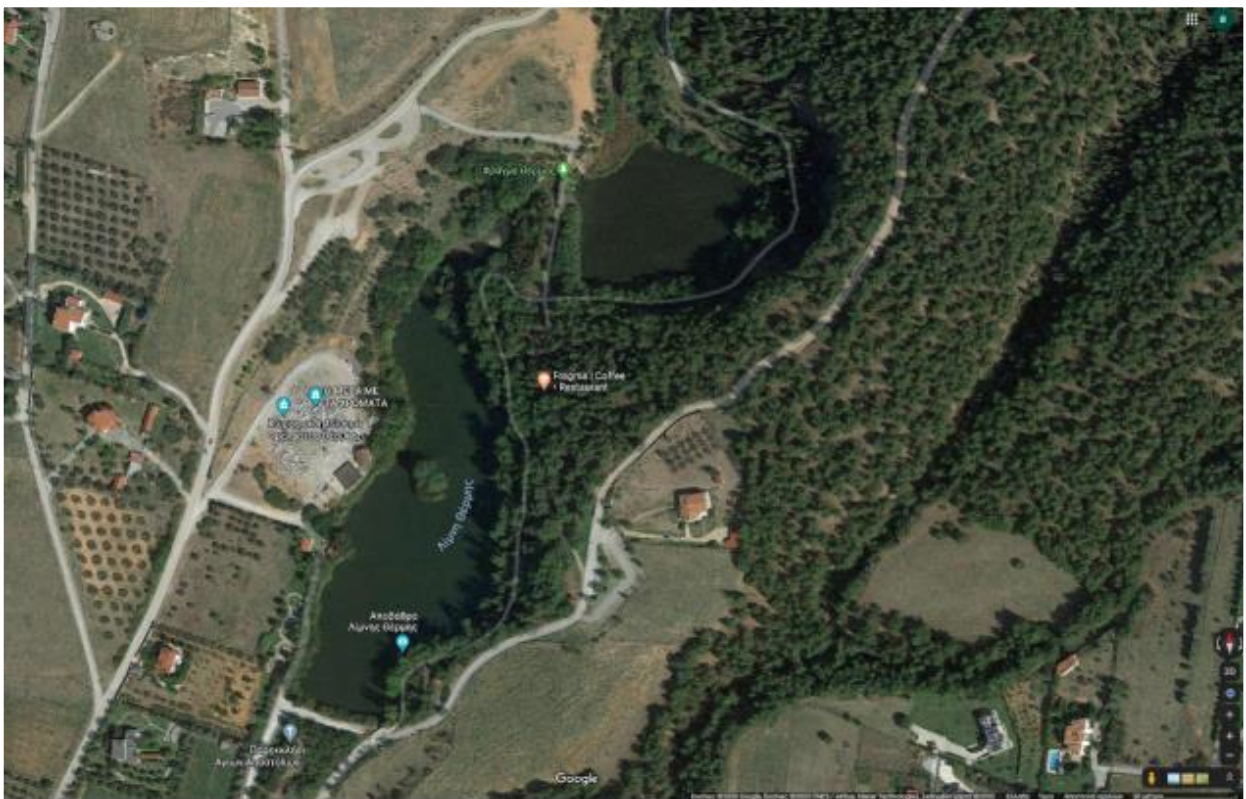
Το Φράγμα Θέρμης αποτελεί μία από τις στάσεις που κάνει το νερό στο πέρασμα του, από το βουνό της Θεσσαλονίκης, τον Χορτιάτη, όπου πηγάζει το ρέμα του Βαθύλακου, το οποίο χύνεται στον Θερμαϊκό κόλπο, αφού πρώτα ενωθεί με τον ποταμό Ανθεμόντα. Σε μικρή απόσταση από το χώρο αυτό έχει κατασκευαστεί ένα δεύτερο φράγμα που πέρα από την αισθητική αναβάθμιση του χώρου και τον εμπλουτισμό του υδροφορέα, σκοπό έχει τη συγκράτηση των φερτών υλικών. Το φράγμα βρίσκεται βορειοανατολικά του οικισμού της Θέρμης, ο οποίος είναι και η έδρα του ομώνυμου Δήμου, μόλις 15 χλμ. από το κέντρο της Θεσσαλονίκης.

Στις παραπάνω περιβαλλοντικές παρεμβάσεις εντάσσεται και το έργο της ανάπλασης της χωματερής της Θέρμης. Το περιβαλλοντικό πάρκο δημιουργήθηκε από την ανάπλαση κι αποκατάσταση του παλαιού χώρου διάθεσης απορριμμάτων Θέρμης (Πανοράματος) κι αποδόθηκε προς χρήση στους κατοίκους της περιοχής, ως χώρος αναψυχής και αθλοπαιδιών. Η

παλαιά χωματερή της Θέρμης λειτούργησε ως χώρος ταφής απορριμμάτων από το 1974 ως το 1981. Η συνολική έκταση του χώρου είναι 80 στρέμματα. Το περιβαλλοντικό πάρκο συνδυάζει γήπεδα ποδοσφαίρου, τένις, μπάσκετ, χώρους ανάπαυσης, παιδική χαρά και κέντρο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η ευρύτερη περιοχή αποτελεί πολυχώρο αναψυχής και ξεκούρασης που καλύπτει τις

ανάγκες όλων των ηλικιών. Στην περιοχή λειτουργεί αναψυκτήριο ενώ έχει προγραμματιστεί η κατασκευή ανοιχτού θεάτρου δίπλα στο φράγμα, σε θέση που ήδη φιλοξενεί τις εκδηλώσεις «Θέρμης Δρώμενα». Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι δύο γνωστοί και πολυσύχναστοι χώροι αναψυχής, το Φράγμα της Θέρμης και τα Πλατανάκια του Πανοράματος συνδέονται πλέον με μια μοναδική διαδρομή περιπάτου. Με τη δημιουργία του μονοπατιού και των βοηθητικών υποδομών γίνεται προσπελάσιμη στους επισκέπτες και κυρίως στους λάτρεις της πεζοπορίας η περιοχή από το φράγμα Θέρμης μέχρι τα όρια του Δήμου Χορτιάτη, ενώ η πορεία του συνδυάζει διάφορους χώρους φυσικής ομορφιάς καθώς και τα παλιά τεχνικά έργα, τα φράγματα, τους μικρούς καταρράκτες, την πλούσια βλάστηση.

Σενάριο Επέμβασης

Το «Κέντρο για την Τέχνη και το Περιβάλλον [φιλοδοξεί να αποτελέσει έναν πυρήνα δημιουργίας, συνάντησης και ανταλλαγής ιδεών, απόψεων πάνω σε ζητήματα που αφορούν τη φύση, το τοπίο και το περιβάλλον.

Επιχειρεί να αναδείξει τη δουλειά νέων καλλιτεχνών (εικαστικών, μουσικών, λογοτεχνών, περφομερς κλπ.) καθώς και επιστημόνων / ερευνητών που μελετούν το φυσικό περιβάλλον, προσφέροντάς τους ταυτόχρονα τη δυνατότητα της in situ εργασίας και διαμονής (artist in residence) και της μεταξύ τους επικοινωνίας.

Οι νέες εγκαταστάσεις θα αποτελούνται από χώρους «προβολής» (έκθεση, διαλέξεις/σεμινάρια, πολυμεσικοί χώροι), χώρους εργασίας και χώρους προσωρινής διαμονής για 24 άτομα, καθώς και από τους απαραίτητους διοικητικούς και βοηθητικούς χώρους.

Τα κτίσματα αναπτύσσονται σε σχέση με το υπάρχον δίκτυο των διαδρομών και το εμπλουτίζουν με νέα σημεία στάσης και συγκέντρωσης καθώς και με τόπους υπαίθριων δράσεων ενταγμένων στο ιδιαίτερο φυσικό τοπίο και αναδεικνύοντας τα χαρακτηριστικά στοιχεία του.

Κατά τις περιόδους φιλοξενίας πολιτιστικών εκδηλώσεων στο ανοικτό θέατρο του Φράγματος, ο χώρος μπορεί εναλλακτικά να λειτουργεί υποστηρίζοντας τη σίτιση και φιλοξενία καλλιτεχνών και τεχνικού προσωπικού.

Ειδικότερα, το «Κέντρο για την Τέχνη και το Περιβάλλον» οργανώνεται με βάση τις παρακάτω λειτουργικές ενότητες:

I. Χώροι «προβολής»: αναφέρονται στην «ανάδειξη» και επικοινωνία του καλλιτεχνικού και επιστημονικού έργου και περιλαμβάνουν:

- τον χώρο υποδοχής επισκεπτών: αποτελεί το κύριο σημείο εισόδου στον εκθεσιακό χώρο και είναι εξοπλισμένος με γραφείο πληροφοριών - reception, multimedia info point, χώρο αναμονής και ανάπαυσης κλπ.)

- τον εκθεσιακό χώρο: ευέλικτο χώρο που επιτρέπει αφηγηματικές δομές έκθεσης, καθοδηγώντας τους επισκέπτες μέσω ενδιάμεσων μεταβατικών χώρων, ενώ μπορεί να μετασχηματιστεί κατά περιόδους, σε 'ανοικτό' εργαστήριο

- Πολυμεσικές αίθουσες: Χώρους για διαλέξεις, μικρά συνέδρια, εκπαιδευτικά βίντεο, κλπ. Οι αίθουσες πρέπει να αρθρωθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να έχουν τη δυνατότητα δημιουργίας μεγαλύτερου χώρου για εκδηλώσεις με μεγαλύτερη προσέλευση.

-Καφετέρια/εστιατόριο: Χώρος ξεκούρασης και αναψυχής. Πρέπει να περιλαμβάνει επιφάνεια τραπεζιών, μπαρ, κουζίνα, αποθήκη και τουαλέτες. Θα μπορούσε να έχει ανεξάρτητη πρόσβαση από το υπόλοιπο της συγκρότημα χώρων

II. Χώροι εργαστηρίων: απευθύνονται στους εικαστικούς καλλιτέχνες κυρίως (ζωγράφους, γλύπτες κλπ) προσφέροντάς τεχνική υποδομή και «ατελιέ» για ατομική ή/και συλλογική εργασία.

III. Χώροι διοίκησης: περιλαμβάνουν γραφεία για την διοικητική υποστήριξη και χώρους συναντήσεων/ συμβούλια, καθώς και δωμάτια προσωπικού.

IV. Χώροι διαμονής: προσφέρουν φιλοξενία στους καλλιτέχνες και επιστήμονες / ερευνητές (artists in residence). Πρόκειται για χώρους κατοίκησης - και όχι απλώς διανυκτέρευσης- που συμπεριλαμβάνουν χώρο υγιεινής και μικρή κουζίνα. Οι χώροι (δωμάτια ή studios) προορίζονται για ένα ή για περισσότερα άτομα, μπορούν να αναπτύσσονται «εν σειρά» (σε μορφή hostel), να οργανώνονται σε ομάδες (clusters), να αποτελούν διάσπαρτες, αυτόνομες μονάδες, να διατάσσονται γύρω από αυλές κλπ. Σε όλες τις περιπτώσεις, η ενσωμάτωση υπαίθριων και ημιυπαίθριων χώρων είναι ζητούμενο.

- Οι **βοηθητικοί χώροι (V)** τέλος, αποτελούνται από αποθηκευτικούς χώρους και χώρους για τις αναγκαίες λειτουργικές και τεχνικές εγκαταστάσεις των κτισμάτων .

Αντικείμενο του σχεδιασμού είναι η κατάλληλη οργάνωση και ο συνδυασμός αυτών των λειτουργικών ενότητων, η σχέση των κτιριακών όγκων μεταξύ τους αλλά και με τους υπαίθριους και ημιυπαίθριους χώρους και η ένταξη του συνόλου, στο ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον.

Η υλικότητα και η πλαστικότητα των όγκων, οι ποιότητες των ενδιάμεσων χώρων, οι θέσεις κλειστών και ελεύθερων χώρων μέσα στο δίκτυο των διαδρομών, οι σχέσεις τους με τα στοιχεία του τοπίου, η θέα (από και προς τα κτίσματα), η επαφή τους με το έδαφος, η σχέση του μέσα και του έξω, (του ενδιάμεσου / in-between), κλειστού και ανοικτού, σε αυτό το πλαίσιο αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα.

Στόχος είναι, το «**Κεντρο για την Τέχνη και το Περιβάλλον**» να αποτελέσει ένα σημείο αναφοράς, τόσο ως λειτουργικός πυρήνας όσο και ως σύμπλεγμα κτιρίων μέσα στο φυσικό περιβάλλον.

Αναλυτικός πίνακας/κτιριολογικό πρόγραμμα και μετρικά δεδομένα (κατ' ελάχιστο):

I. Χώροι προβολής /αναψυχής

I.1 Υποδοχή επισκεπτών	55 m ²
I.2 Εκθεσιακός χώρος	240 m ²
I.3 Αίθουσες πολλαπλών δραστηριοτήτων	120 m ²
I.4 Χώρος café – εστιατορίου (συμπεριλαμβάνει κουζίνα, αποθήκη κλπ)	150 m ²
I.5 Χώροι υγιεινής κοινού (WC/WC ΑΜΕΑ/ nursing station)	35 m ²
ΣΥΝΟΛΟ I	600 m²

II. Εργαστήρια

II.1 ατομικά ατελιέ (5)	60 m ²
II.2 συλλογικά εργαστήρια (3)	180 m ²
II.3 Αποθήκη	10 m ²
ΣΥΝΟΛΟ II	250 m²

III. Χώροι διοίκησης

III.1 θέσεις εργασίας /γραφεία (4 άτομα)	40 m ²
III.2 αίθουσα συνεδριάσεων	12 m ²
III.3 WC -kitchenette	8 m ²
ΣΥΝΟΛΟ III	60 m²

IV. Χώροι διαμονής/Ξενώνας

IV.1 Δωμάτια για 24 άτομα (μονόκλινα/δίκλινα)	288 m ²
IV.2 Δωμάτια προσωπικού με χώρο υγιεινής (2)	24 m ²
IV.3 Αποθήκη	8 m ²
ΣΥΝΟΛΟ IV	320 m²

V. Χώροι εξυπηρέτησης/ Βοηθητικοί χώροι

IV.1 Γενική αποθήκη	20 m ²
IV.2 Η/Μ εγκαταστάσεις	50 m ²
ΣΥΝΟΛΟ V	70 m²

ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ

1300 m²

*Στις παραπάνω επιφάνειες δεν συμπεριλαμβάνονται ημιυπαίθριοι χώροι, εξώστες, πέργκολες και επιφάνειες κίνησης (διάδρομοι, κατακόρυφη κυκλοφορία κλπ).

Βιβλιογραφία μαθήματος (Εύδοξος):

Norberg-Schulz, Ch., *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Academy (1979) 1980
Zumthor, Peter, *Thinking Architecture*, Birkhauser, 2010
https://www.academia.edu/5377864/Peter_Zumthor_-_Atmospheres
Pallasmaa, Juhani, *The eyes of the skin_ Architecture and the senses*, John Wiley & Sons, 2005
https://arts.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Pallasmaa_The-Eyes-of-the-Skin.pdf

Επιπρόσθετη βιβλιογραφία για μελέτη:

Av 157/158: *Herzog&DeMeuron 2005-2013* (English and French Edition) Paperback – March 6, 2013
Bachelard, Gaston, *Η ποιητική του χώρου*, (Βέλτσου, Ελένη, μτφρ.), εκδόσεις Χατζηνικολή, 2014
Balmond, Cecil, Jannuzzi, Smith, *Informal*, Prestel, 2002
Balmond, Cecil, *Crossover*, Prestel, 2013
Γιακουμακάτος, Ανδρέας, Τσακαλίδου, Βενετία (επιμ.), Αφιέρωμα 'Σύγχρονη Αρχιτεκτονική στην Ευρώπη των Άλλεων' στην ετήσια επιθεώρηση *ΘΕΜΑΤΑ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ*, Τεύχος 44/2013, Αθήνα
Calvino, Italo, *Οι αόρατες πόλεις*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004
Castanheira, Carlos and Siza, Álvaro, *Álvaro Siza: The Function of Beauty*, Phaidon, 2014
Ching, Francis D.K., *Form, Space & Order*, Wiley, 4th edition, 2014
Davidson, Cynthia C., *Anything*, Anyone Corporation New York, The MIT Press, 2001
El Croquis 139,155,179-180: *Sanaa, Sejima Nishizawa* 2004-2008, 2008-2011, 2011-2015,
Ετήσια ειδική έκδοση *ΚΤΙΡΙΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ + DESIGN*, Τεχνικό Περιοδικό ΚΤΙΡΙΟ, Επιλογή στη Δόμηση ΕΠΕ – Τεχνικές Εκδόσεις, Παπαϊωάννου Π., Τσιώρα, Δ. (εκδ.), Τσακαλίδου, Βενετία (επιμ.), Τεύχη 10/2007,10/2008, 11/2009, 7/2010, 7/2011, Θεσσαλονίκη
Howes, Phil, Laughlin, Zoe, *Material Matters: New Materials in Design*, Black Dog Publishing, 2012
Ingels, Bjarke, Big, *Hot to Cold: An Odyssey of architectural adaptation*, 2015
Κονταράτος, Σάββας, *Δοκίμια αρχιτεκτονικής, πρότυπα, συμβολισμοί και αναιρέσεις στη νεότερη εποχή*, Libro, Αθήνα 2009
Lefebvre, Henri, "Χώρος Αρχιτεκτονικός, Χώρος Αστικός", μτφρ. Καλογήρου, Ν., στο Γερόλυμπου, Α., Καλογήρου, Ν., Καυκούλα, Κ., Παπαμίχης, Ν., Τσουλουβής, Λ., Χαστάογλου, Β., Χατζημιχάλης Κ. (μετάφραση, επιμέλεια), *Επί Πόλεως*, Συλλογή Κειμένων , Σύγχρονα Θέματα, 1986
Mateus, Aires and Cacciatore, Francesco, *Living the Boundary: Twelve Houses By Aires Mateus&Associados*, 2011
Rahim, Ali, *Contemporary Techniques in Architecture*, Chichester: John Wiley & Sons, 2002
Rand, Ayn, *The Fountainhead*, Plume; Reprint edition, 1994
Richardson, Phyllis, *XS: Big Ideas, Small Buildings*, Dietrich, Lucas (ed.), Thames& Hudson, London, 2001
Rossi, Aldo, *Η Αρχιτεκτονική της Πόλης*, επιμ.: Παπαδόπουλος, Λ., Παπακώστας, Γ., Τσιτιρίδου, Σ., μτφρ.: Πετρίδου, Β., Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1987
Tanizaki, Junichiro, *In Praise of Shadows*, Leete's Island Books, 1977
Ternaux, Elodie, *Material World 3: Innovative Materials for Architecture and Design*, FRAME, 2011

Αντωνακάκης, Δ., & Πικιώνης, Δ., 2013. *Δημήτρης Πικιώνης: δύο διαλέξεις*. Αθήνα: Δομές.
Arnheim, R., Ποταμιάνος, Ι., & Βρυώνη, Γ., 2003. *Η δυναμική της αρχιτεκτονικής μορφής*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
Κωνσταντινίδης, Ά. (1994). *Τα θεόχτιστα: [τοπία και σπίτια στη σύγχρονη Ελλάδα]*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
Norberg-Schulz, C., & Φραγκόπουλος, Μ. (2009). *Genius Loci: το πνεύμα του τόπου : για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.